

WITOLD ZDANIEWICZ SAC

TEORETYCZNE ZAŁOŻENIA BADAŃ NAD RELIGIJNOŚCIĄ W UJĘCIU KS. PROF. WŁADYSŁAWA PIWOWARSKIEGO

Wyczerpujące opracowanie teoretycznych założeń badań nad religijnością w ujęciu ks. prof. W. Piwowarskiego wymaga wielorakiej analizy całego jego dorobku naukowego poświęconego temu zagadnieniu. Niniejszy tekst ma charakter wstępnego głosu w dyskusji.

Wydaje się, że można dostrzec trzy założenia, które ks. prof. W. Piwowarski przyjmował w badaniach nad religijnością.

I. Badaniem religijności zajmuje się socjologia religii jako samodzielna nauka socjologiczna.

W ramach tego założenia uwzględnia następujące tematy szczegółowe:

1. Socjologia nie dociera do istoty religii tak jak teologia czy filozofia, ale religię pojmuje jako fakt społeczny. Stąd w ujęciu socjologicznym nie ujmuje się religijności wyczerpująco. Socjologia zatrzymuje się na zjawiskowej stronie życia religijnego. Ks. prof. W. Piwowarski podkreśla to bardzo mocno. „Religijność zatem obejmuje nie tylko zewnętrzne zachowania religijne, ale sięga do głębszych warstw osobowości człowieka”¹ „Religią zajmują się różne nauki, m.in. filozofia, teologia i socjologia. Podczas gdy dwie pierwsze docierają do genezy i istoty religii, to trzecia zatrzymuje się na zjawiskowej

¹ W. Pi w o w a r s k i. *Religijność wiejska w warunkach urbanizacji*. Warszawa 1971 s. 12.

stronie życia religijnego. Inaczej mówiąc, socjologia nie wyjaśnia, skąd się wzięła religia oraz na czym polega jej istota, lecz pogłębia znajomość zjawisk religijnych, o ile zależą one od styczności, czynności, stosunków i grup społecznych. Religia dla niej jest faktem społecznym”²

2. Czym jest religijność? „Religijność jest to podzielany i spełniany przez grupę ludzi zbiór instytucjonalnych wierzeń, wartości i symboli oraz związanych z nimi zachowań, które wynikają z rozróżnienia rzeczywistości empirycznej i pozaempirycznej oraz z przyporządkowania co do znaczenia spraw rzeczywistości empirycznej sprawom rzeczywistości pozaempirycznej”³

3. Badaniem religijności zajmuje się socjologia religii. „Socjologia religii jest subdyscypliną socjologiczną. Ma ona przedmiot formalny wspólny dla całej socjologii, czyli posługuje się pojęciami, metodami i teoriami wypracowanymi w socjologii ogólnej. Jest ona więc nauką świecką. Od innych subdyscyplin socjologicznych różni się przedmiotem materialnym, tj. specyficznym rodzajem problematyki”⁴

4. Socjologia religii nie jest zakamuflowaną formą ideologii. „Godny uwagi był fakt, że socjologii religii nie traktowano jako nauki, lecz jako «zakamuflowaną formę ideologii». Ks. J. Majka pisał o «socjologii religijnej», że powinna ona uwzględniać «imponderabile działania łaski», a co więcej, «musi sięgnąć po założenia badawcze nie tylko do filozofii społecznej, ale do filozofii religii i do teologii». Wątpił przy tym powołując się na J. Wachę, czy socjologiczne badania nad religijnością może prowadzić «ten, kto nie doznaje przeżyć religijnych». Z kolei M. Nowaczyk i Z. Poniatowski podkreślali, że marksistowska socjologia religii i laicyzacji «zajmuje się badaniem społecznych źródeł religii, miejscem religii w strukturze i jej rolą w procesie społecznym, funkcjami religii oraz czynnikami jej zaniku i rozwoju laicyzacji». Podstawowe funkcje społeczne religii sprowadzają się do dwóch: religia jako «opium ludu» i religia jako «protest» społeczny. Przytoczone tutaj przykładowo dwa stanowiska świadczą dobitnie o atmosferze uprawiania socjologii religii w Polsce. Dzisiaj wiele zmieniło się. Istnieje wolność badań naukowych i szerokie możliwości rzetelnego uprawiania socjologii religii. Pozostały jednak mentalność i nawyki metodologiczne, polega-

² Tamże s. 11.

³ T e n ż e. *Religijność miejska w rejonie uprzemysłowionym*. Warszawa 1977 s. 22.

⁴ T e n ż e. *Socjologia religii*. Lublin 1996 s. 87.

jące m.in. na włączaniu różnych nauk do badań monodyscyplinarnych, nawet w pracach empirycznych z socjologii religii”⁵

II. Religijność należy rozpatrywać w szerokim kontekście społecznym, uwzględniając między innymi tzw. układ odniesienia.

„Precyzując bliżej przedmiot badań socjo-religijnych, należałoby z kolei rozważyć problem układu odniesienia, czyli «ram», w których z jednej strony znajdzie zastosowanie określone pojęcie religijności, z drugiej zaś podejmie się decyzję o wyborze parametrów i wskaźników życia religijnego. Nie ulega wątpliwości, że we wszystkich badaniach empirycznych nad religijnością powinien być przyjęty jakiś układ odniesienia, przy czym *de facto* wielu socjologów dokonuje wyboru tego układu w sposób bezrefleksyjny, *implicite*. Zjawiska religijne stanowią trudno dostępną dziedzinę badań socjologicznych i z reguły pozostają w splocie z innymi zjawiskami społecznymi. Nie jest zatem obojętne z punktu widzenia metodologicznej poprawności studiów nad religijnością i ich rezultatów, co i w jaki sposób będzie badane [...]

W dotychczasowej literaturze z zakresu socjologii religii można znaleźć cztery różne układy odniesienia, które stanowiły punkt wyjścia w badaniach nad religijnością, a mianowicie: a. niejasne pojęcie religijności oraz dowolny wybór parametrów i wskaźników; b. instytucjonalne pojęcie religijności oraz bardziej lub mniej adekwatny wybór parametrów i wskaźników; c. środowiskowe pojęcie religijności oraz bardziej lub mniej adekwatny wybór parametrów i wskaźników; d. ustalone indukcyjnie pojęcie religijności oraz bardziej lub mniej adekwatny wybór parametrów i wskaźników”⁶

„Pojęcie «religijności konwencjonalnej» utożsamia się tutaj z modelem religijności środowiskowej, czyli ze społeczną formą religii funkcjonującą w danym środowisku społecznym. W układzie tym nie chodzi o religijność instytucjonalną («kościelność»), tj. o religijność ujmowaną z punktu widzenia systemu wartości, norm i oczekiwań ról instytucji religijnych, lecz o religijność faktycznie funkcjonującą w społeczeństwie globalnym, czy w określonych środowiskach tego społeczeństwa”⁷

„Jak zasygnalizowano powyżej, środowiskowy model religijności nie jest jednolity. Jego zróżnicowanie może się ujawnić zarówno w określonych spo-

⁵ Tamże s. 86.

⁶ T e n ż e. *Religijność miejska w rejonie uprzemysłowionym*. Warszawa 1977 s. 23.

⁷ Tamże s. 28.

łeczeństwach, jak i środowiskach społecznych i podkulturach tego samego społeczeństwa”⁸

„W rzeczywistości społecznej bowiem, jak wspomniano poprzednio, funkcjonuje nie jakaś ogólna czy indywidualna religijność, lecz ukształtowana w procesie akulturacji czy socjalizacji społeczna forma religijności”⁹

III. Religijność ulega pewnym przemianom związanym ze zmianami społecznymi.

Oczywiście odnosi się to do religijności ujętej zjawiskowo. Jest to widoczne w całej twórczości ks. prof. W. Piwowarskiego. Jedną z pierwszych jego publikacji była *Religijność wiejska w warunkach urbanizacji* (1971), natomiast w wydanej z 1996 r. *Socjologii religii* taką właśnie problematykę uwzględniają dwa duże działy: „Sacrum i profanum w nowoczesnym społeczeństwie” oraz „Uwarunkowania przemian postaw i instytucji religijnych”

W socjologicznych badaniach empirycznych nad religijnością, zarówno na etapie przygotowawczym jak też podczas opracowania danych empirycznych, konieczne jest – celem właściwej ich interpretacji – uwzględnienie jak najpełniejszego kontekstu społecznego. W ostatnich latach swego życia ks. prof. Piwowarski akcentował również uwarunkowania polityczne.

W ramach tego krótkiego głosu w dyskusji trudno nie wspomnieć o narzędziu badań, jakim był opracowany przez ks. prof. W. Piwowarskiego *Kwestionariusz do badań nad religijnością*. Z wykorzystaniem tego *Kwestionariusza* zrealizowano wiele prac magisterskich i doktorskich. Do jego rozpowszechnienia przyczynił się również Zakład Socjologii Religii SAC (dzisiaj Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC), z którym ks. prof. W. Piwowarski blisko współpracował. Z pewnego punktu widzenia *Kwestionariusz* obejmuje całość problematyki związanej z religijnością – zawiera on siedem parametrów i 84 wskaźniki szczegółowe. Należy on już do historii socjologicznych badań nad religijnością. Aktualnie tworzy się różne narzędzia badawcze do tego rodzaju badań, niemniej wszystkie jakoś mieszczą się w obszernej problematyce *Kwestionariusza* ks. prof. W. Piwowarskiego. *Kwestionariusz* ten ujmuje religijność od strony zjawiskowej, ale Autor chciał tę religijność ująć jak najobszerniej, co miało również korespondować z inte-

⁸ Tamże s. 29.

⁹ Tamże s. 16.

gralnym jej ujęciem. Autor wiedział, że bada zjawiskową sferę religijności, ale w swym ostatecznym wymiarze religijność nie jest tylko zjawiskiem empirycznym. Można chyba *Kwestionariusz* ks. prof. Piwowarskiego nazwać klasycznym kwestionariuszem do badań nad religijnością.

Ponieważ *Kwestionariusz* ten służył wielu badaczom życia religijnego, ks. prof. W. Piwowarski zamierzał dokonać pewnego podsumowania przeprowadzonych na jego podstawie badań. Miał to przedstawić na konferencji zorganizowanej przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego w Ołtarzewie w 2000 r.¹⁰ Niestety, choroba i śmierć udaremniły te zamiary.

¹⁰ *Metodologiczne problemy badań nad religijnością*. Ząbki 2001.